

EMLÉKEZÉS BARTUCZ LAJOSRA

Írta: FEHÉR MIKLÓS

A halálhír akkor is megdöbbsent bennünket, ha az elhunyt már nyolc évtizedet megért és tudjuk, hogy elmegy közülünk. Különösen fájdalmas a távozása, ha halála nemcsak a családjának, hanem a közösségnek is nagy veszteség. Ezt éreztük, amikor 1966. június 4-én szárnyra kelt a hír: meghalt BARTUCZ LAJOS professzor, a magyar antropológia legjelentősebb tudósa.

Még nincs két éve annak, hogy ünnepeltük 80. születésnapján. És most összejöttünk, hogy itt a Magyar Biológiai Társaság Embertani Szakosztályában — amelynek alakulása óta elnöke volt — visszaidézzük életútját, tanúságot tegyünk életműve mellett. Nem a teljes életmű elemző tanulmányozását kívánjuk most nyújtani, hiszen monográfiát tenne ki kizárólag kutatói munkásságának ismertetése. Csupán életútjának, munkásságának hegyvonulatát kívánjuk követni.

A millenniumot megelőző tavaszon született Szegváron BARTUCZ DEMETER és FEJES KATALIN gyermekeként. Ősei az alföldi parasztság névtelen tömegében gyökereznek. Az ő valószínű sorsa is az anyaföld művelése vagy az ipari pálya lett volna, ha az élet általános törvényei uralkodnak benne. De a népiskolában kiváló tanuló volt. Ezért és gyenge alkata miatt szülei — nagy áldozattal — továbbtaníttatták. Így lett BARTUCZ LAJOS a kecskeméti piarista gimnázium diákja 1895-ben. Az érettségi bizonyítvány megszerzése után 1904 őszén a budapesti egyetemre iratkozott be. Mindjárt az első napokban megismerkedett TÖRÖK AURÉL professzorral, aki akkor már több mint 20 éve állt az embertani intézet élén. Találkozásuk sorsdöntő volt. „Érdeklődésem tárgya, központja ettől kezdve az antropológia lett” — írja három évtized múltán. 1906-ban már megbízott tanársegéd, 1909-ben doktorált, 1914-ben pedig egyetemi magántanár és adjunktus.

BARTUCZ LAJOS indulásának, érdeklődési körének, világszemléletének megértése végett pillantsuk át az a miliót, amelyben tudományos pályáját kezdte. Ez a kor hazánkban látszólag lagymatag évek kora volt, „béke-beli” Magyarország. De még tartott a nagy magyar tragédia, a kivándorlás, és egyre erősödtek a nemzetiségi mozgalmak.

A magyar tudósok, művészek, írók érdeklődése századunk első évtizedében intenzíven népük felé irányult. Ekkor indult BARTÓK BÉLA, KODÁLY ZOLTÁN népzenei kutatása, továbbá VIKÁR BÉLA, KATONA LAJOS, SOLYMOSSY SÁNDOR, BÁTKY ZSIGMOND néprajzi munkássága. Régészet terén POSTA BÉLA, HAMPEL JÓZSEF ásatásai igen eredményesek voltak. A magyar történettudomány kiválósága MARCZALI HENRIK, MADARÁSZ VIKTOR, SZÉKELY

BERTALAN, BENCZÜR GYULA magyar történeti kompozíciói nagyrészt elkészültek. Századunk első éveiben a legnagyobb élő író JÓKAI MÓR volt, de már megjelentek ADY ENDRE első verskötetei s számos publicisztikai írása, bontogatta írói szárnyait MÓRA FERENC és MÓRICZ ZSIGMOND. A magyar irodalomtudomány élén GYULAI PÁL, a nyelvtudományén SZINNYEI JÓZSEF állt. BARTUCZ LAJOS közvetlen professzorai is kiváló tudósok és pedagógusok voltak, mint TÖRÖK AURÉL, ENTZ GÉZA, MÁGÓCSY-DIETZ SÁNDOR, EÖTVÖS LORÁND, LÓCZY LAJOS és az anatómián LENHOSSÉK MIHÁLY.

Többek között ilyen kiváló kortársai voltak BARTUCZ LAJOSnak tudományos pályája kezdetén. Szinte természetes, hogy ebben a környezetben a fiatal antropológus érdeklődése a módszertani kérdésektől egyre inkább a magyarság felé fordult. Első önálló kutatáson alapuló tanulmányát 1908-ban — professzorának kezdeményezésére — a csontos orról írta. Ez még módszertani, kraniológiai értekezés. De már ezt megelőzően „*Az emberiség faji felosztásáról*” írt és ugyanebben az évben, egyetemi tanulmányainak befejezése után nyomban előkészületeket tett az élő magyarság antropológiai vizsgálatára, folytatni kívánta PÁPAI KÁROLY és JANKÓ JÁNOS munkáját. 1909-ben megkezdte a matyók, majd Arad megye népének vizsgálatát. Hamarosan a Jászság, Kunság, Csongrád megye területén, majd a Balaton környékén és Göcsej-Hetésben folytatta kutatásait. Aránylag kevés embert vizsgált, de azokat számunkra is példamutató módszerességgel és pontossággal. Vizsgálatainak eredményeit hamarosan publikálta. A magyarságra vonatkozó legterjedelmesebb antropológiai monográfia ma is az 1912-ben megjelent, 157 egyén vizsgálatának eredményeit tartalmazó „*Arad megye népének antropológiai vázlatára*” című műve.

A világháborúban a frontszolgálatot elkerülte, de munkatársa, antropológus barátja BALOGH BÉLA végig küzdötte azt. A háború őt is akadályozta az élő lakosság vizsgálatának folytatásában. Sok időt vett igénybe egyetemi elfoglaltsága TÖRÖK AURÉL halála (1912) után. Ezekben az években elsősorban a gyermekek testmagasságára és színkomplexiójára vonatkozó, tanítóktól beszerzett adatok, valamint katonai sorozásokon mért testmagasságok feldolgozásán fáradozott.

BARTUCZ LAJOS a Tanácsköztársaság idején a Természettudományi Múzeum keretén belül Embertudományi Osztály és Múzeum szervezését kezdte el. Előadást tartott a Marx—Engels munkásegyetemen és tanulmánya jelent meg „*A társadalmi embertan*”-ról. Emiatt a Tanácsköztársaság bukása után fegyelmi eljárás indult ellene; 1920 szeptember 1-én nem hosszabbították meg adjunktusi állását. Így több mint egy évig állás nélkül volt.

1921-ben a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályán átvette JANKÓ JÁNOS hagyatékát. Sokat fáradozott azon, hogy minél intenzívebbé tegye a néprajz és az embertan kapcsolatát. Több helyen, elsősorban Nemespátrón és Kazáron, csaknem 300 egyént vizsgált.

A húszas évek közepétől BARTUCZ LAJOS munkássága egyre inkább a történeti embertanra (ma hazánkban inkább paleoantropológiának nevezik) tevődött át. Már pályája elején végzett kisebb ásatásokat. Ezek közül legnevezetesebb MARTINOVICS IGNÁCNAK és társainak 1914-ben történt exhumálása. Ebben az időben az ásató régészek általában nem voltak hívei az embertani anyag begyűjtésének, megmentésének. Egy évtizednyi fáradozása, számos tanulmánya, előadása eredményeként azonban 1924-től kezdve MÓRA FERENC, CSALLÁNY GÁBOR, MAROSI ARNOLD, FETTICH NÁNDOR és mások az etnogenezis megismerése végett az antropológiai anyagot is megmentették. Így végül

BARTUCZ LAJOS aránylag rövid idő alatt európai híru embertani gyűjteményt állított fel a Néprajzi Osztályon. Számos értékes történeti antropológiai munkája közül kiemelkedik a *mosonszentjánosi avarkori temető népességéről* és a *honfoglaláskori magyar koponyákról* írt értekezése. Ez utóbbi — melyet 1926-ban írt — azért is jelentős, mert az anyagot biostatistikailag részletesen (közéérték, szóródás, hibaértékek) feldolgozta, először és hosszú ideig egyedül a magyar antropológusok közül.

Ősemberkutatás terén is maradandót alkotott a Bükk-hegységben — Cserépfalu határában levő Subalyuk barlangban — talált neandertáli emberleletek tudományos feldolgozásával.

BARTUCZ LAJOS az 1920-as évek második felétől több összefoglaló könyvet írt. „*Miképp fedezte fel az ember önmagát?*” című kis könyve 1929-ben az akkori viszonyokhoz mérten nagy példányszámban, több mint 5000 példányban jelent meg. Ebben aránylag röviden szól az embertan történetéről, inkább a modern antropológia lényegét vázolja. — BARTUCZ LAJOS kutatásainak nagylélegzetű összefoglalása „*A magyar ember*” (1938). Ezt a művelt nagyközönség számára írta. 510 oldalnyi terjedelmű, számos ábrával, képpel illusztrált könyvében részletesen ismerteti a magyar antropológia történetét, valamennyi addig vizsgált magyar ember (2310 férfi és 1200 nő) testmagassága, koponyajelzője alapján számított közéértékeket, szem- és hajszínüket. Behatóan tárgyalja az europid és mongolid rasszok jellemző vonásait, ezeknek a magyarságban való előfordulását. Az élő népesség embertani kutatásán kívül szól a magyarországi fosszilis leletekről és a történeti embertani kutatások eredményeiről. Ennek a munkájának nagy része német nyelven is megjelent. — A vér- és fajmítosz idején, 1940-ben bátor kiállítás volt a „*Fajkérdés — fajkutatás*” című könyvének megjelentetése. Ebben a fajgyűlölettel szembe állítja az igazságot, az exakt vizsgálatok módszereit és eredményeit, az olvasó elé tárja a faji kérdés kialakulásának történetét, a téves útvesztőket. — BARTUCZ LAJOS utolsó könyve „*A praehistorikus trepanáció és orvostörténeti vonatkozású sírleletek*”. Ennek megjelenését már nem érte meg, de elvégezte az utolsó korrektúra-javítást is. Ebben a 612 oldalas műben nagy szakmai tudással, hat évtizedes kutatómunkája és tapasztalata alapján a trepanáció, paleopatológia, mesterséges koponyatorzítás és exhumálás számos problémáját tárgyalja. Megcáfol több téves nézetet; a megoldatlan problémák eldöntéséhez nagyon sok precíz adatot gyűjtött össze. E könyvből hasonló kérdésekkel foglalkozók mindig meríthetnek. Szinte az egész szakmai világirodalmat összegyűjtötte: 75—80 éves fejjel 1340 szaktanulmányt szerzett be Dél-Amerikától Ázsiáig (magam láttam) és tanulmányozott át nagy művéhez. A trepanáció és paleopatológia problémakörön kívül a kiskunhalasi kurucok, a jakobinusok és SEMMELWEIS IGNÁC exhumálásáról számol be. Talán célszerűbb lett volna munkáját idegen nyelven kiadni, így hozzáférhető volna ez a hatalmas tudományos adatgyűjtemény a külföldi kutatók számára is.

Ebben a posztumusz munkájában különösen érvényesül alapvető munkamódszere: mindig az adatok tömegére épít. Szinte ösztönösen óvakodik a nagystílu, de kellően meg nem alapozott, tetszetős általánosításoktól. Arra törekedett, hogy a tényeket határozottan elkülönítse a feltevésektől. BARTUCZ LAJOS példaképe a nagy tehetségű, klasszikus tudósnak. Kutatómunkájának célja mindig a valóság feltárása, az élet keresése. Az életet kereste a paleopatológiai kutatásaiban is: magyar elődeink és sok évszázaddal, évezreddel előttünk élt emberek, népek megismerésére, életük bemutatására törekedett.

Több mint hatvan éven át szakadatlanul dolgozott, szinte szerzetesi aszkézissel, állhatatossággal szentelte életét a tudománynak. Ízig-vérig antropológus volt, szaktudománya — mondhatjuk — lebilincselte őt. Nemzetközileg ismerték és elismerték, sőt külföldön inkább becsülték munkásságát, mint hazánkban. Pedig idegen nyelven munkáinak eredményeit, tanulmányainak mintaszerű szerkezetét, a tudományos leírás pontosságát és világosságát méltányolhatják, de csak mi tudjuk élvezni tudományos nyelvének tisztaságát, népszerűen megírt munkáinak ízes magyarságát, választékos, élvezetes stílusát. Bizonyára sokan voltunk úgy munkáinak (pl. A magyar embernek) olvasásakor, hogy nem tudtuk letenni a könyvet.

BARTUCZ LAJOS tudományos szervező tevékenységének célja magyar antropológiai társaság és folyóirat létrehozása volt. Már harmadéves egyetemi hallgató korában az egyetemi hallgatók Temészetráji Szövetségében Embertani Szakosztályt hozott létre, sőt kiadványuk is volt. 1914-ben az Országos Régészeti és Embertani Társaságon belül, 1919-ben a Magyar Gyermektanulmányi Társaság keretében kezdte az Embertani Szakosztály szervezését. Az előbbit az első világháború, az utóbbit a Tanácsköztársaság bukása semmisítette meg. 1922-ben a Magyar Népráji Társaságon belül sikerült *Antropológiai Szakosztályt* létrehozni és egy év múlva *Antropológiai Füzeteket* indított, amely négy éven át jelent meg.

Tudományos szervező tevékenységének igazi sikere 1952-ben következett be, amikor a Magyar Biológiai Egyesületen belül megalakult az Embertani Szakosztály és június 5-én megtarthatuk a szakosztályon belül az első előadást. E szakosztály azóta rendszeresen tartja üléseit, immár a 106.-at. Nemsokára publikációs lehetőség is nyílt és 1957 óta önálló folyóiratunk van, az *Anthropológiai Közlemények*. Mindezek szervezésén és erősödésén sokat fáradozott a Szakosztály elnöke, BARTUCZ LAJOS.

Nagy szervező képessége nyilvánult meg a népráji múzeum embertani gyűjteményének, a szegedi és budapesti egyetemi embertani intézeteknek megismerésében, illetve fejlesztésében. Szerette intézetét, attól nyugalomba vonulása után sem tudott megválni, oda — amennyire egészségi állapota megengedte — továbbra is rendszeresen bejárt, dolgozott, vigyázott rá, a gyűjtemény egysége haláláig megmaradt. Pedig a budapesti intézete is — a külföldi intézetekkel egybevetve — szegényes volt és tudományos személyzete évtizedeken át egyedül voltam. De azt tartotta, hogy nem a díszes falak, a drága berendezés adják az intézet értékét, hanem a benne folyó tervszerű, odaadó, szakadatlan, becsületes, csendes munka, az elmélyülő tudás.

Rendkívül hiányos volna megemlékezésünk, ha nemoznánk BARTUCZ LAJOS egyetemi oktatói, nevelői, tanári munkájáról. TÖRÖK AURÉL mellett először gyakorlatokat vezetett. Később, az 1910-es években *Emberméréstant*, *Európa és Ázsia rassz-antropológiáját* és *Társadalmi embertant* tanított. 1931-től mint megbízott előadónak és magántanárnak *Általános embertan*, *Primitív népek*, továbbá *Magyarország antropológiája*, *A Föld népei* voltak a leggyakrabban előadott tárgyai. Az utóbbi két évtizedben mint professzor *Embertant* és *Emberszármazástant* tanított. Szegeden 1940-ben kezdte előadásait. 1949-től mindkét egyetemen ő adta elő a főkéllégiumot, 1959-től 1965-ig a budapestin. Tanári munkáját mindenek fölé helyezte. Előadásait a tervszerűség, az érthetőség, a lényeg kiemelése jellemezte. Azokra mindig készült, mégha többször előadta is már az anyagot, tovább csiszolta, korszerűsítette. Mindent szemléltetett: előadó-asztala tele volt demonstrációs anyaggal, a falak rajzokkal,

grafikonokkal. Nem volt híve a vetítésnek, mert így a képeket csak rövid ideig látják a hallgatók, rajzon viszont hosszú ideig tanulmányozhatják. Előadása előtt legalább egy órával elkezdtük a demonstrációs anyag és az ábrák kiválogatását, elrendezését. Órái mágnesként vonzották a hallgatókat; nem kellett azokon katalógust tartani. BARTUCZ professzor számára élvezet volt az előadás. Tanítványai élénk, világos, érdekes, új gondolatokat ébresztő előadásai hatása alatt álltak. Elsősorban saját példájával nevelt kötelességteljesítésre, helytállásra, önálló gondolkozásra, a kiegyensúlyozott munkás életre. És felvértezett bennünket a balsikerekre. Mi, akik tanítványai voltunk, csak később tudtuk igazán értékelni ezt a puritán munkáját.

Az embert alkotásain és embertársaihoz való viszonyán keresztül lehet valóban megismerni és igazán elismerni nagyságát. Tudományos munkássága és tanári tevékenysége híven tükrözi BARTUCZ LAJOST, az embert. A múlt megbecsülése és szeretete, amelyek munkáit jellemzik, az ő jellemvonásai is. A pontosság, lelkiismeretesség éppúgy jellemzik munkáit, mint saját magát. Mindenki számára volt ideje, aki tanácsát akarta hallani, megbeszélni tudományos vagy emberi problémáit. Diákjainak, munkatársainak nemcsak tanára, igazgatója volt, hanem atyai barátja is. Egyetemi vizsgákon nem azt kereste, hogy mit nem tud a vizsgázó, hanem bátorítóan segített neki, azt igyekezett feltárni, amit tud. Ugyanígy tapasztaltuk elismerő, segítő szavát, buzdítását a szakosztályi üléseken.

Egyszerű, csendes szavú, zárkózott, szerény ember volt, a szereplést elkerülte. Mégis a második világháború idején bátran kiállt az üldözöttek emberi jogainak biztosításáért. Szegeden nem egy kiváló tudós neki is köszönhette életbenmaradását.

Bár tudományszakunk legnagyobbjai is csak melléje állíthatók, mégsem volt síma életének útja, jókora kátyúk is akadtak azon. Tudományos pályájának elején másfél évtizedig elismerésben, sikerekben volt része. Ezután másfél évig ki volt rekesztve a tudományos életből. De mellőzése, megalázása idején is hű maradt ideáihoz. Később is nem-egy alaptalan támadás érte, azok részéről is, akiknek iránta hálásaknak kellett volna lenniök. Ezekre fanyar mosollyal csak annyit mondott: „Ez is a gyakorlati antropológia.”

Elismerésben volt része, de többet érdemelt volna, hiszen tehetségekben gazdag nemzetünknek is magasan kiemelkedő alakja. 29 éves korában egyetemi magántanárrá habilitálták, 51 éves, amikor a Néprajzi Múzeum igazgatója, 55, amikor Szegeden egyetemi tanár lett. Ezen az egyetemen több éven át dékán is volt. 1959 óta budapesti professzor. Munkássága elismeréseképpen a „biológiai tudományok doktora” címmel tüntették ki. A budapesti egyetemről 1960-ban aranydiplomát kapott. A kormány kitüntetését adományozott részére nyugalomba vonulása (1965) alkalmával. A Magyar Biológiai Társaság tiszteleti tagjává választotta 1966-ban. A Nemzetközi Antropológiai és Etnológiai Társaság állandó bizottságának, számos külföldi antropológiai társaságnak tagja volt.

Kitüntetésekre, elismerésekre azonban nem vágyott, hidegen hagyták. Valóban akkor volt boldog, ha családja körében lehetett vagy ha intézetében elmélyülten dolgozhatott. Munkahelyén, tanári szobájában úgy élt köztünk, mint egy kis szigeten, ahová a rohanó, zaklatott életben mindig szívesen térünk meg egy kis pihenésre, erőgyűjtésre, tanácskérésre. — Most már mindennek vége, mély humanizmusának melegét nem érezhetjük többé. De számunkra ezután is emberi példa, tudósi példakép, útmutató marad, amíg végső

rendeltetésünket betöltjük a földön. Azt a munkát, amelyet a magyar antropológia sorsáért vele együtt végeztünk, ezután nélküle kell folytatnunk; de mégsem részvétele nélkül, mert a farkasréti temetőben csak a teste pihen. művei, emberi emléke elválaszthatatlan része a magyar tudományos életnek,

(Elhangzott a Magyar Biológiai Társaság Embertani Szakosztályának 1966. október 10-i szakülésén.)

A szerző címe: DR. FEHÉR MIKLÓS
Budapest V., Múzeum krt. 13.